

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 26 Volume: 6 Issue: 26

Bahar 2013 Spring 2013

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

BOŞANMIŞ KADINLARDA TOPLUMSAL BASKIYA DİRENME STRATEJİLERİ: VAN ÖRNEĞİ

RESIST STRATEGIES TO THE SOCIAL OPPRESSION IN DIVORCED WOMEN : THE CASE OF VAN

Olçay AKGÜL SARP KAYA*

Öz

Boşanma tarih boyunca birçok toplumda ve kültürde karşılaşılan sosyal bir olgudur. Eşler arasındaki bireysel, kültürel, ekonomik çatışma ve uyumsuzlukların çözülemediği durumlarda, çiftler birbirlerinden ayrılarak yaşamlarında yeni bir döneme girmektedirler. Toplumdan topluma değişiklik gösterse de, özellikle kadınlar için boşanma sonrası süreç, bekârlık evresinden daha çatışmalı ve travmatik yaşanabilmektedir. Kadınların çalışma yaşamına katılım düzeyleri ve sahip oldukları eğitimle ilgili olarak mesleki durumları da boşanma sonrası süreci etkileyen en önemli değişken olmaktadır. Boşanma, özellikle kadınlarda kimlik dönüşümünün, duyarlılıkların, alışkanlıkların ve beklentilerin değişmesi gibi temel farklılaşmalar yaratabilmektedir. Bu çalışmanın amacı da Van ili merkezinde ikamet eden meslek sahibi, işsiz, öğrenci ve ev kadını kategorilerindeki kadınların sahip oldukları eğitim, aile yapısı, çocuk sahibi olup olmama gibi özelliklerin, onların boşanma sonrası süreçlerine nasıl etkide bulunduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, toplumsal baskı, eğitim, iş yaşamı, toplumsal cinsiyet, kimlik.

Abstract

Divorce events encountered throughout the history, society and culture is a social phenomenon. Peer between the individual, cultural, and economic situations of conflict and discrepancies can not be resolved, couples get into a new phase in their lives separated from each other. Vary from society to society, especially for women after divorce process, celibacy phase may last for more conflictual and traumatic. Levels of participation of women in working life and in relation to their education and professional situations after the divorce process is the most important variable. Divorce, especially in women, identity transformation, concerns, habits and expectations may lead to a change of the basic differences. The aim of this study was residing in Van province employed, unemployed, students and homemakers are held by women in the categories of education, family structure, properties such as whether or not to have children, after their divorce process is to determine how that effect.

Keywords: Divorce, social pressure, education, work life, gender, identity.

* Arş. Gör., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Toplumsal bir kurum olarak aile ve ailenin dağılmasıyla sonuçlanan boşanma olayı, tarih boyunca neredeyse tüm toplumlarda görülmüş, ancak ailenin, toplumun da temelini oluşturması nedeniyle boşanma olayları genellikle yaygınlık göstermemiştir. Özellikle dini normların egemen olduğu ve sosyal yaşamı belirlediği yerlerde aile ve evlilik müessesesi adeta kutsal kurumlar olarak algılanmış, bu kurumların muhafaza edilmesi yönünde özel bir çaba harcanmıştır.

Sosyal bir olgu olarak boşanma, aile birliğinin parçalanmasıdır. Yaşanan birliktelikler, sürdürülemez duruma geldiğinde çiftler, birbirlerinden ayrılmayı ve yeni bir yaşama başlamayı tercih ediyorlar. Bu tercih, bireyin sadece sosyal, ekonomik ve psikolojik yaşamını etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda boşanma konusunda toplumsal değerlerin ve normların direncinin zayıflamasına da neden oluyor. Dolayısıyla boşanma, çoğu sosyal bilimcinin de belirttiği gibi, bireysel bir edim ve tercih olmaktan çok ucu toplumsal yapının çözülmesine yol açabilecek gelişmeler de içinde barındırıyor.

Nitekim aile sosyologları, genellikle yapısal-işlevsel bir bakış açısından hareketle toplumu farklı kurum, değer ve yapıların organik bir bileşimi olarak görmüşler, bu bilişimin en önemli unsurunu olarak da aile ve evlilik kurumunu göstermişlerdir. Zira aile, toplumsal yapının en küçük bir birimi olarak çok önemli fonksiyonlara sahiptir.

Kavramsal Çerçeve

Boşanma olgusu, her ne kadar insanlık tarihinin farklı dönemlerinde görülmekle birlikte, özellikle 18. Yüzyılda Batı Avrupa'da gittikçe yaygınlık kazandığını ve toplumun tüm kesimlerini etkilemeye başladığını görmekteyiz. Bu dönemin en ayırıcı özelliği, yeni bir dünya, insan ve toplumun inşa edilmeye başlanmasıdır. Kıta Avrupa'sı, bir taraftan bilim, teknoloji ve sanayileşme sayesinde yeni bir sosyo-ekonomik yapıya geçerken, diğer taraftan felsefi ve dini alanda yaşanan reformlarla din-toplum ve din-devlet ilişkilerinde de yeni bir sürecin kapılarını açmıştır. Toplumda yaşanan bu değişimler, daha önceden var olan cari değerlerin ve kurumsal yapıların gittikçe farklılaşarak yerini yeni değer ve normların almasıyla sonuçlanmıştır.

Geçiş dönemlerinde (pre-modern dönemden modern döneme) toplumu bir arada tutan sosyal ve ekonomik özgürlükler arttıkça bağlılık yeminlerinin önemi de ortadan kalkmaya başlamıştır. Aynı şekilde dini inancın sosyal yaşam üzerindeki etkisi ve caydırıcı özelliği azaldıkça nikâh başta olmak üzere çiftleri birbirine bağlayan manevi ilişkiler de çözülmeye başlamıştır. Çiftlerin özel yaşamlarında meydana gelen bu değişiklikler, zaman içinde sadakat duygusunu yitiren ve karşısındakine güvenmeyen bir birey tipolojisini de yaratmıştır. Neticede toplumda güven ilişkisinin zedelenmesi evliliklerin boşanmayla neticelenmesini körüklemiştir. Bu eğilim, günümüzde daha fazla kendisini hissettirmiş ve boşanma, sıradan bir olay haline gelmeye başlamıştır.

Toplumun organik birliğini tesis eden bir kurum olarak aileyi önemseyen kesimler (bu sav, özellikle muhafazakâr kesimler için geçerlidir) tarafından boşanma, sonradan istenmeyen gelişmelere yol açtığı, evli çiftlerin ve varsa çocuklarının yaşamlarında telafisi mümkün olmayan sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunlara yol açtığı gerekçesiyle pek sıcak bakılmamıştır. Gerçekten de boşanan çiftlerin sonradan çok önemli problemler yaşadıkları ve bu problemlerin de zaman içinde ancak çözülebildiği veya hiç çözülemediği görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında boşanma olgusunun çok farklı nedenleri olmakla beraber çok çeşitli boyutları da içerdiği söylenebilir.

Öncelikle boşanma hukuki, sosyal ve bireysel yönü ağır basan, çiftlere yeni mali yükümlülükler, velayet ve ebeveynlikle ilgili yeni sorumluluklar getiren, duygusal ve ruhsal açıdan sıkıntılar doğuran çiftlerin yaşamlarını adeta alt üst eden çok önemli sonuçları beraberinde getirebilmektedir. Yapılan araştırmalarda, boşanan çiftlerin yeni yaşamlarına alışmada ve uyum sağlama da ciddi sorunlarla karşılaştıkları görülmüştür. Çünkü dul kalanların bir süre sonra yabancılaşma çekmeye başladıkları, eşler arasında hukuki ve mali

sorunlar yaşadıkları, yeniden evlenme girişimlerinde başarısız kaldıkları görülmüştür (Bohannon, 1970). Araştırmalar aynı zamanda boşanmış kişilerin içinde buldukları sosyal sınıfa, kişilerin cinsiyetine ve evlilik yaşına göre boşanma oranlarını değiştiğini de ortaya koymuşlardır (Bumpass vd.,1991; White, 1991).

Hızlı toplumsal değişimin yaşandığı 18. Yüzyıl Avrupa'sında yaygınlık gösteren intiharların boşanmadan kaynaklandığını iddia eden sosyologlardan biri de Durkheim'dir. (Thompson, 1982). Yazar, *İntihar* adlı eserinde (1982) bu dönemde Kıta Avrupa'sını saran intiharların çok farklı nedenlerden meydana geldiğini, ancak boşanmanın bu süreçte önemli bir rol oynadığını belirtmiştir.

Durkheim, araştırma yaptığı toplumlarda erkeklerde intihar oranlarının arttığını, kadınlar da ise düşük olduğunu gözlemlemiştir. Ona göre modern kent yaşamı kadınlar için birçok özgürlük sunmaktadır. Domestik rollerinden sıyrılan ve kent içinde çalışma yaşamında yer edinen kadınlar, erkeklere oranla daha az intihar etme eğilimindedirler. Geleneksel toplumda ise kadınlar, aileleri tarafından baskı görmekte ve kendi başlarına hareket edememektedirler. Durkheim'a göre boşanmanın zor olduğu geleneksel toplumlarda kadınlarda intihar oranı artarken, boşanmanın kolay olduğu modern toplumlarda ise kadınlarda intihar oranı düşmektedir. Boşanamayan kadınlar da intihara yönelmektedirler.

Sosyal psikologlar, boşanmanın nedenleri arasında aile içi etkileşime, evlilik idaresindeki anlaşmazlığa (Gottman, 1994), kişinin karakterine ve antisosyal davranış gibi kronikleşmiş olumsuz davranışlar üzerinde durmaktalar (Leonard-Roberts, 1998). Dolayısıyla boşanmanın çok boyutlu ve çiftlerin sosyo-ekonomik düzeylerine göre değişiklik gösteren bir olgu olarak tanımlamaktalar. Araştırmalar, boşanmanın kadınlar açısından sadece bireysel, ruhsal gerginlik yaratmakla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan da ciddi sıkıntılara neden olduğunu göstermiştir. Çünkü kadınlar boşanma ile sahip oldukları maddi-manevi varlıklarını ciddi bir biçimde kaybedebilmektedirler. Prestij kaybı, çocukların velayeti sırasında yaşanan duygusal sorun ve çatışmalar, sosyal baskıya maruz kalma ve maddi refahın düşüşü gibi sonuçlar bunların başında gelmektedir. Evlenerek elde edilen statü boşanma ile kaybedilir ve bu yeni durum, kadınlar için birçok ayrımcılık, dışlanma ve eşitsizlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir.

Aile sosyolojisinde boşanma olgusuyla ilgili çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Salman ve Uzunboylu'ya göre (2011:27), *Sosyal Değiş Tokuş ve Kriz Kuramı*, boşanma olgusunu açıklamak için geliştirilen en önemli kuramlardandır.

Levinger tarafından geliştirilen bu kuram üç faktöre bağlıdır. Evliliğin çekicilikleri, engeller ve alternatiflerin çekiciliği. Yazara göre, arkadaşlık gereksinimi, cinsellik ve kocanın eğitim düzeyinin yüksek oluşu, kadınlar için evliliği cazip kılmaktadır. Erkekler için ise, kişisel bakım, evin temizliği, yaşamın kolaylaşması, yalnız kalmamak gibi nedenler evlilik kararını etkilemektedir. Bağımlı çocukların varlığı, (özellikle küçük yaşta çocuklar) kırsal kesimlerde boşanmanın toplumda hoş karşılanmaması ve güçlü akrabalıklar, boşanma için birer engel oluşturmaktadırlar. Levinger'e göre bireyler, evlilik yaşantısı dışındaki bir yaşam biçimini kendi durumlarından daha cazip ve anlamlı bulmadıkları sürece boşanmak istemezler.

Bu konuda öne çıkan diğer bir kuram da, boşanma olgusuna psikolojik açıdan yaklaşan *Kriz* kuramıdır. Wiseman (1975), tarafından geliştirilen bu kurama göre çiftler beş aşamadan geçerek boşanma kararını almaktadırlar. Bu aşamalar: İnkâr, Kayıp-Depresyon, Öfke, Yeni Bir Yaşam Tarzının Kimliğinin Oluşturulması, Kabul ve Entegrasyondur. Boşanma kararı, aslında gündeme gelmeden çok önce duygusal olarak alınmış bir karar olabilir. Boşanma isteği dillendirilmeden çok önce bir taraf, bu kararı vermişse zamanla verdiği karar doğrultusunda davranmaya başlar. Boşanmaya giden süreçte sorunlar inkâr edilir ve çözümlenmezse bu süreci kayıp ve depresyon süreci ve öfkeli olma durumu izler. Günümüz modern toplumlarda evliliğin bitmesi bir başarısızlık ve kayıp olarak görüldüğünden, çiftler birbirlerini suçlamaya başlarlar. Bu sorunlu durumdan kaçabilmek ve normalleşebilmek için çiftler, artık yeni bir yaşam tarzının ve yeni bir kimliğin belirlenmesine ihtiyaç duyarlar. Yeni bir kimliğe sahip

olmaya başlanılan dönem, kadınlar için daha dramatik ve ani dönüşümler getirebilmektedir. Kimlik insanların yaşam tecrübeleri ve sosyo-ekonomik durumlarına göre değişebilen bir kavramdır.

Kişisel tarih bağlamında içinden geçilen dönem, kişinin yaşamda karşılaştığı güçlüklerle mücadele etme biçimi kimliğinin dönüşmesine yol açar. Çalışma bu anlamda toplumsal yaşamda kendi kimliklerini arayan kadınların gündelik yaşamda bu dönüşümü nasıl içselleştirdiklerinin izini sürmektedir. Boşanma süreci ve sonrasında toplumun bireylere yönelik algı ve tutumu da bu kimliğin değişiminde rol oynamaktadır. Toplumda boşanmanın toplumsal hafızadaki olumsuz çağrışımları nedeniyle boşanmış kadına yönelik bir baskı ve kontrol refleksi geliştirilmektedir. Çalışmada kimlik ve toplumsal baskı arasındaki bu ilişkisellik vurgulanacaktır.

Dünyada ve Türkiye’de Boşanma Olayları

Dul ve boşanmış kadınlara yönelik ayrımcılık, kötü muamele, olumsuz algı ve etiketleme gibi tutum ve davranışlar birçok toplumda görülmüştür. Dul kadınların iş yerindeki evli kadınlar tarafından tehlikeli olarak görülmesi, erkek yöneticilerin boşanmış kadınlara yönelik müsamahasız tutumları, ev ararken ya da işe alımlarda boşanmış olma durumunun saklanması gibi birçok zorluklar yaşanabilmektedir.

Boşanmış kadınlara ilişkin bu olumsuz tutumlar neredeyse tüm toplumlarda gözlenmektedir. Nitekim bu alanda yapılan bazı araştırmalar ülkemizde de benzer bir durumun varlığını açıkça ortaya koyabilmiştir.

World Public Opinion adlı kuruluş, 2008 yılında Türkiye’nin de içinde olduğu 17 ülkede, 16.103 kişi ile yaptığı anket sonuçlarına göre, Türkiye’de boşanmış ve dul kadınlara yönelik ayrımcılık düzeyinin oldukça yüksek olduğu ortaya çıkarmıştır.

Yapılan araştırmada, Türkiye’de toplum tarafından yüksek oranda ayrımcılığa maruz kaldığını ifade eden kadın oranı %52’dir. Türkiye’yi %21 ile Mısır, %17 ile Filistin, %14 ile İran ve %14 ile Azerbaycan takip etmiştir. Araştırmacılara göre Türkiye’de kadınların, 1930’lardan beri birçok hakları elde ettiğini, ancak böyle bir tablonun hala yaşanmasının çok trajik olduğunu kaydetmişlerdir. Bilindiği gibi Türkiye’de kadınlar boşanma hakkını ilk olarak 1926’da kabul edilen medeni kanunla elde etmişlerdir. Anketlerde, sadece iki ülkede büyük çoğunluk boşanmış ve dul kadınlara yönelik hiç ayrımcılık olmadığını ifade etmiştir. Ankete katılanların Ukrayna’da %53’ü, Endonezya’da ise %54’ü hiç ayrımcılık olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Boşanmış kadınlara yönelik olumsuz algı ve kötü muamele sadece geleneksel toplumlarda değil birçok modern toplumda da yaygındır. Örneğin, Amerika’da kocaları vefat etmiş ya da eşinden ayrılmış kadınların yoksulluğa düşme olasılıklarının evli kadınlara oranla çok daha yüksek olduğu ileri sürülmektedir. Boşanmış kadınların yaşadıkları sıkıntılar az gelişmiş ya da gelişmiş ülkelere göre çeşitli formlarda seyretmektedir. Az gelişmiş ülkelerde kadınlar, kocalarının ölümünden sonra birçok sosyal güvenlik haklarından kısılmış bir şekilde faydalanabilmektedirler. Bu durum da çocuklu kadınları yoksul bir yaşantıya götürmektedir. Yine göstergeler, gelişmiş ülkelerde ortalama yaşam süresi uzun olduğu ve dolayısıyla kadınlar uzun yaşadığından, eşi hayatta olmayan ya da boşanmış yaşlı kadınların yoksulluk oranı ortalamanın üzerinde olduğunu göstermiştir.

Aile sosyologlarından Owen’a (1996) göre, boşanmış kadınların sosyo-ekonomik sıkıntıları, gelişmekte olan ülkelerin siyasal aktörleri ve parlamentoları için ikincil öneme sahip konulardır.

Yine ona göre boşanmış kadınlar sosyal güvenlik, insan hakları, sağlık koşulları açısından toplumun en hassas sosyal gruplarından birini temsil etmelerine rağmen adeta ‘invisible’ görünmez vatandaş konumundadırlar. Boşanmış kadınların durumlarının takibini sağlayan kimlik bilgileri, istatistiksel veriler gelişmekte olan ülkelerde kayıt altında

olmadığından, durumlarındaki değişimleri gözlemek mümkün olamamaktadır. Aslında Türkiye ve benzer koşullardaki ülkelerde de boşanmış kadınların sosyo-ekonomik düzeylerinin iyileştirilmesine yönelik uygulanan sosyal politikalar istenen düzeyde değildir. Görünen kadınların görünmez kadınlara dönüşmeleri, yaşadıkları toplumsal izolasyon ve dışlanmışlıkla ilgilidir. Nitekim çalışmada da görüleceği gibi Van'da boşanmış kadınlar üzerine yapılan bu araştırmada da benzer sonuçlara ulaşıldı. Boşanmış kadınlar, çevrenin baskı ve tacizlerine uğramamak için ya 'görünmez' olmakta, bu durumlarını saklayarak ve hane içinde sessizce ev içi emekleriyle hanenin yeniden üretimine katkıda bulunmaktalar ya da kamusal alanda yarı görünür halde ve her an tetikte vaziyette yaşam mücadelelerini sürdürmeye çalışmaktalar. Çünkü kadının erkeğe göre statüsünün düşük olması iki cinsiyet arasında kadın aleyhine olmak üzere güç dengesizliği yaratmaktadır. Aslında kadına yönelik şiddetin günümüzde temel nedeni olarak gösterilen statüsünün de temel bileşenleri, toplumsal cinsiyet rollerindeki eşitsizlik ve erkeğin bu eşitsizliği sürdürme isteğidir.

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de toplumsal cinsiyet (gender) rollerindeki eşitsizliğin en önemli bileşeni, eğitim alanında ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) 2000 Yılında yaptırdığı, Genel Nüfus Sayımında, okuma yazma bilme oranı erkeklerde %93,9, kadınlarda ise, %80,6 olarak çıkmıştır. Kadın nüfusundaki okuryazarlık oranı erkek nüfusuna göre daha hızlı artmakla birlikte cinsiyetler arasında fark devam etmektedir (DİE, 2003).

Çalışmada boşanma oranlarının artmasının nedenleri arasında ise, erkeklerin eşlerine şiddet uygulamaları ve modern dönemle birlikte kadınların bu durumu sürdürmek istememeleri olarak gösterilmiştir. Ekonomik özgürlüğe sahip kadınlar, ekonomik özgürlüğü olmayan kadınlara göre şiddet gördüklerinde boşanma kararını daha çabuk alabilmektedirler. Erkekler toplumun ürettiği eşitsiz ilişki biçimlerini sürdürme isteklerinden ötürü evlilik yaşamında da kadınlara yönelik tutumlarında bir dönüşüm yaşamamaktadırlar. Fakat geçmiş yıllara oranla eğitim düzeyi ve kamusal alanda görünür olma ve sosyal mobilizasyona sahip olma gibi nedenlerden ötürü, kadınların toplumsal konumları güçlenmektedir. Erkekler ise, bu dönüşüme ayak uydurmak istemediklerinde, eşlerine yönelik şiddet içeren davranışlara kolayca yönelebilmektedirler.

Türkiye'de yapılan bazı araştırmalar kadın-erkek istihdamı ve eğitim düzeyleri arasındaki farkı da açığa çıkarmaktadır. Örneğin Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) 2003 sonuçlarına göre, Türkiye'de kadınların beşte biri eğitimi olmayan ya da ilköğretimi tamamlamamış kadınlardır. Kadınların sadece %17,0'ının lise veya üzeri eğitim aldığı görülmektedir. Yine araştırmaya göre, Türkiye'de 1980-2000 yılları arasında istihdam edilen erkek nüfusun yıllık artış hızı %17,4 iken, bu oran kadınlarda, %16,2'dir. 2000 yılında, kadınların %75,6'sı tarım sektöründe istihdam edilirken, erkeklerin %42,8'i hizmet sektöründe yoğun olarak çalışmaktadır.

Aynı zamanda çalışanların işteki durumlarına göre dağılımı, cinsiyetler arasında da önemli farklılıkları göstermektedir. Örneğin kadınların %68,8'i ücretsiz aile işçisi iken, kendi hesabına çalışan erkeklerin oranı kadınların oranından çok daha yüksektir. İşgücüne dâhil olmayan nüfusun %67,0'ını kadınlar oluşturmaktadır.

İşgücüne dâhil olmayan kadın nüfusu içinde en fazla paya sahip olan ev kadınlarının oranı 1980-2000 yılları arasında azalmasına rağmen, 2000 yılında bu oran %73,4 ile en yüksek seviyesini korumaktadır (DİE, 2003).

Marksist bir açıdan bakıldığında kadınların aslında ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıkları, erkeklerin ise kadınların üretim güçlerini kullandıkları, kendi hizmetlerini kadınlara ücret ödemeksizin yaptıkları söylenebilir. Böylece kadınların, ekonomik üretim sürecinden, hukuksal ve kurumsal karar mekanizmalarından dışlanmaları kolaylaşmaktadır. Nitekim araştırmada görüşülen kadınlar, boşandıktan sonra da ailelerinin bakımından, kardeşlerinin büyütülmesinden sorumlu olduklarını ve bu hizmetleri için maddi bir karşılık almadan yaptıklarını söylemişlerdir. Kadınlar, hanedeki erkeklerin evi geçindirebilmek için emeklerinin

yeniden üretiminden sorumlu iken; erkekler de hanenin yeniden üretimini gerçekleştirebilmek için dışarıda emeklerini ücretlendirerek ailenin bütünlüğünü sağlamaktadırlar. Kadınlar temizlik, yemek gibi maddi bir üretime dönüşmeyen görünmez emekleri için yaşamsal ihtiyaçları hariç maddi bir karşılık talep etmezken erkekler emeklerinin maddi üretimlerinden ötürü bir ücret almaktadırlar.

Kız öğrenciler entelektüel gelişimin imkânsızlaştığı emek-yoğun, saygınlığı düşük, daha az gelir getiren, annelik, ev kadınlığı gibi rollerin devamı niteliğindeki toplumsal rollere, erkek öğrenciler ise doğrudan üretime yönelik elektrikçilik, marangozluk vb. mesleklere yöneltilirler.

Kadınlar düşünsel ve yaratıcı yetenekleri ortaya çıkarmayan, toplumsal karar alma süreçlerine kişileri hazırlamayan, emek-yoğun nitelikte, düşük ücretli hemşirelik, öğretmenlik, sekreterlik gibi mesleklere yönlendirilmektedir (Gök, 1995).

Kadınlar, ev işlerinde emek-yoğun olarak çalışırken, erkekler prestiji yüksek işlerde ve maddi karşılığı yüksek olan işlerde çalışmaktadırlar. Bu eşitsizlikler silsilesi çocukluktan başlayarak, eğitim ve meslek eğilimleri ile devam eden bir süreçtir.

Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Kimliği

Türkiye’de boşanma olgusu kadın sorunlarından ve toplumsal cinsiyet algısından bağımsız olarak düşünülemez. Hâkim toplumsal yapı, kadını ev içi yani özel alana, erkeği ise kamusal alana ait bireyler olarak kabul etmekte, bebeklikten başlayarak kadın ve erkekler toplumda var olabilmek için belli roller atfetmektedir. Bireyler bu rolleri farkında olmadan aile ve eğitim gibi birçok kurumsal yolla öğrenirler. Bu nedenden ötürü, kadının kamusal alan dışına yani ev içi alana uyumlu biçimde, erkeğin ise kamusal alana uyum sağlayacak şekilde yetiştirilmesi istenmektedir. Tarihsel süreç içinde kadınların hane içi emek gücü olarak görüldüğü ve erkeklerle rekabet edecek biçimde değil hiyerarşik biçimde yani kendi alanlarında (özel alanda) hemcinsleriyle rekabet edecek biçimde yetişmesi uygun görülmüştür.

Osmanlı toplumundan cumhuriyete geçerken bu dikotomik ayırım yalnızca biraz esnetilerek biçim değiştirmiş fakat içerik aynı kalmıştır. Cumhuriyetle birlikte yeni hukuki ve sosyal haklar kazanan kadınlar, meslek sahibi, toplumsal alanda ulusal değerlerin bir taşıyıcısı olarak modern, batılı, iffetli mesai arkadaşları olarak görülmektedirler. Kandiyoti *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar* adlı kitabında (2011:196) bu değişimden söz eder. Kadınlar makyajsız, cinsiyetsiz, çalışkan, mümkünse gözlüklü sekreterler, öğretmenler ve sadık eşler olarak Türkiye’nin cumhuriyet ideolojisinin yeniden üreticisi rolüne angaje edilerek yetiştirilmeye çalışılmıştır.

Serpil Çakır ise *Osmanlı Kadın Hareketi* (2011), adlı doktora çalışmasında, Müller’den aktardığı paragrafta kadınların ve erkeklerin rollerinin Osmanlı ataerki zihin dünyasında nasıl biçimlendiğini sade bir biçimde özetlemektedir:

“Erkeklerin mezar taşları sarıklı olur. Sarık, erkeğin mevkiini, sanatını gösterirdi. Kadınların mezar taşları ise ince uzun olup üzerlerinde altın yıldızlarla çizilmiş yaprak desenleri bulunur, yapraklar arasında görülen çiçekler, evlat sayısını gösterirdi.” (Müller, 1978:39, aktaran, Çakır, 2011:229). Kadın mezarlarında eğer ölen kişi çocuk sahibi değilse muhtemelen çiçek resmi bulunmamaktaydı. Erkeklerin başarıları mezar taşlarında bile onları takip ederken, kadınların yaşamda elde ettikleri başarıların, sanatın ve yeteneğin mezarlarında yeri yoktu.

Dönemin zihinsel ve sosyal dünyası belki kadınların kendilerini gerçekleştirmelerine, çocuk dışında değerler üretmelerine elverişli değildi. Modern zamanlarda da “kadınların sessizliği”nin devam ettiğini ve Lacancı anlayışla dil dışı kaldıklarını, kendilerine ait aklı anlatan bir dile sahip olamadıklarını ileri sürebilir. Lacan’a göre dil eril bir yapıdır. Kadınlar bu yapının içinde kendilerini özne olarak var edemezler. Özellikle araştırmamızın gerçekleştiği Van ili için bu durum tüm yakıcılığı ile kendini göstermiştir. Van’da meslek sahibi olmanın zor

olduğu ve iş imkânlarının kısıtlı olduğu kamusal alanda kadınların kendilerini ifade etmeleri oldukça güçtür.

Cumhuriyet döneminin Kemalist ideolojisi, kadınları kamusal alanda var etmek için birçok reformlar yaptı. Kadınların eğitim hakkına sahip olması ve profesyonel mesleklere yönlendirilmesi ile kalkınmacı bir anlayışla yeni devletin muasır medeniyet ülküsü gerçekleştirilmek istenmiştir. "Atatürk'ün amacı kadına yasal haklarını tanımak ve toplumsal eşitliği sağlamaktır. Ancak yılların alışkanlıklarının zamanla düzeleceğinin bilincindeydi. Bunun nedenle çağdaşlaşma düşüncesini kamu oyunda oluşturması gerekiyordu (Gökçe, 2010:15)". Bunun için homojen, kaynaşmış ve kalkınma ülküsü etrafında birleşmiş bir millet yaratılmalıydı. Kadınların yaşamlarındaki kökten değişimler ve mobilize olmalarının sağlanmasıyla bu amaçlara ulaşılabilecekti. Fakat bir kadın olarak kamusal alanda var olabilmenin koşulları vardı. Kandiyoti'nin vurguladığı üzere (2011:196) cinsiyetsiz, feminen olmayan, çalışkan ve iffetli mesai arkadaşları olarak tahayyül edilen kadın kimlikleri bu koşulları sağlamazlarsa rejimin ideal kadın tipinin dışında kalıyor ve dışlanıyorlardı.

Berktaş'a göre (2005:570) Cumhuriyetin korporatist ideolojisi sınıfsal, etnik, cinsiyetsel farklılıkları göz ardı edip ulusun tüm enerjisini kalkınmacı ve pozitivist bir biçimde modernleşme ülküsü etrafında örgütlemiştir. Sendikalar, kadın örgütleri, sivil toplum kuruluşları gibi devletten özerk yapıların bölücü ve ulusal kalkınma ve bütünlüğe zarar verici görülmesi nedeniyle muhalif olan her hareket bastırılmıştır. Tek parti rejiminin uzun sürmesi, ceberut babadan, merkezîyetçi ve daha esnek görünen babaya geçerken imparatorluktan cumhuriyete geçerken, tehdit olabilecek her türlü toplumsal hareket hızlı bir biçimde bastırılmıştır.

Kadın hareketi cumhuriyetin ilk dönemlerinde hâkim Kemalist ideoloji tarafından söndürülmüştür. Bunun nedeni yeni rejim oluşturulurken muhalefet oluşturabilecek her tür sosyal hareketin rejimin geleceğine zarar vereceği endişesiydi.

Cumhuriyetle birlikte kamusal alanda kendine yer bulabilen kadınların cumhuriyetin ideolojisini memleketin her yerine taşıması ve kendilerini bu düzlemde temsil etmeleri beklenmekteydi. Kadın hareketinin cumhuriyetin değerleriyle çelişmemesi ve kendine özgü eleştirel bir bakış açısı getirmemesi makbul bulunmaktaydı. Bu nedenlerle ancak, 1980'lerden sonra kadın hareketi kendi bağımsız gelişme dönemine girebilmiştir. Kemalist ilerlemenin gerçekleşebilmesi için, kadının yaratıcı ve üretici enerjisinin ulusun yükselmesine, dolayısıyla kolektif bir amaca yöneltilmesi gerekmektedir. Yani sessiz ve söz dinleyen *kuzulara* her devirde her iktidar ihtiyaç duymaktaydı. Çalışmada kuzu gibi söz dinlemeyen kadınların ne tür toplumsal bariyerlere çarptıkları, kuzu olmamanın bedelinin kanıksanmış, doğallaşmış bir ayrımcılık ve ikinci sınıf insan muamelesi olabileceği gözlemlenmiştir.

Bu anlamda Urhan'ın (2000) aşağıdaki makalesinde Foucault'nun *biyo-iktidar* kavramını açıkladığı pasaj incelendiğinde, kadın bedeninin iktidar tarafından edilgen nüfusun dönüşümünde oynadığı rolü daha iyi anlaşılacaktır. Cinselliğin ve nüfusun üreticisi ve nesnesi olarak görülen kadın bedeninin tüm kültürlerde ataerkil iktidarın başlıca kontrol odağında olmasının nedenini de açıklayan *biyo-iktidar* kavramı, günümüz modern toplumlarında kadın bedeninin baskılanmasının tarihsel nedenlerini anlamamızı sağlamaktadır.

"Cinsellik, bir yandan bireysel hastalıkların öte yandan da yozlaşmanın merkezinde bulunması bakımından, tam anlamıyla, disiplinleştirici ve düzenleştirici olanın, bedenin ve nüfusun eklemlenme noktasını temsil eder. Düzenli kılınmak istenen bir nüfusa olduğu kadar, disipline sokulmaya çalışılan bir bedene de uygulanabilir olan şeye *norm* adını veren Foucault, normleştirme toplumunu, dikey bir eklemlenmeye göre, disiplinin normuyla düzenlemenin normunun keşiştiği bir toplum olarak tanımlar. Ona göre, XIX. Yüzyılda iktidar yaşamı ele geçirdi demek, bir yanda *disiplin* öte yanda *düzenleme* teknolojilerinin birlikte işleyişleri yoluyla organik olandan biyolojik olana, bedenden nüfusa varan bütün yüzeyi kaplamayı basardı demektir.

Normalleştirici toplum, yaşamı merkez alan bir iktidar teknolojisinin tarihsel sonucudur. Buna göre, denebilir ki, bugün *beden* ve *nüfus* kutuplarıyla birlikte genel olarak yaşamın sorumluluğunu yüklenen bir iktidarın içinde bulunmaktayız ki, iste buna *biyo-iktidar* denmektedir." (Urhan, 2007: 19).

Foucault'nun kullandığı *biyo-iktidar* kavramı modern dönemde devletin toplumu denetlemek, nüfusu düzenlemek için başvurduğu politikaların mantığını açıklamak için kullanılmaktadır. Kadın cinselliğinin bastırılması modern öncesi dönemde de söz konusuydu, fakat iktidar araçlarının gelişmesiyle birlikte kadın bedenini kontrol etmek daha sistematize hale getirilmiştir. Bu nedenle boşanma süreci gibi kadınların kimliklerini ve yaşam biçimlerini kökten değiştirebilecek bir süreci incelerken, dezavantajlı konumlarını da dikkate almak gerekmektedir. Kadınların boşanmadan öncesi ve sonrasındaki kamusal alan konumları sahip oldukları sosyo-ekonomik şartlar ve kültürel belirlenmişlikle bağdaşmaktadır. İktidar ilişkilerinden uzak ve kamusal alanda deneyimsiz şekilde yetiştirilen kadınlar, özellikle boşandıktan sonra evliliğin koruyucu işlevi ortadan kalkınca iş ve aile yaşamında birçok sorunla yüzleşmek durumunda kalmaktadırlar.

Van'da Aile Yapısı ve Boşanma

Van'da toplumsal yapının kadınların evlenme biçimleri açısından çeşitlilik arz eden bir görünümünden söz etmek olası değildir. Geleneksel yolla ve görücü evliliği denilen çiftlerin birbirlerini tanımadan yaptıkları evlilikler şehirde hala yaygın bir biçimde sürmektedir.

Çiftler genellikle bir akraba ya da hatırı sayılan bir aile dostunun niyet etmesi ile tanıştırılıp kısa bir flörtten (tanışma) sonra zaman geçmeden evlendirilmektedirler. Flört ile kast edilen birkaç kez aileden birilerinin de içinde olduğu ortamlarda pastane, kafe gibi mekânlarda buluşma ve kısa süreli görüşmelerdir. Ailenin kabullenmediği bir eş adayı ile evlenme hoş karşılanmadığından genelde kadınlar ailenin istediği kişileri cazip bulmaktadır. Araştırmada görüşülen kadınlardan biri nişan aşamasında, nişanlısının ailesi ile aralarındaki uyumsuzluğu fark ettiğini, fakat ailesine bunu anlatamayacağını düşünerek, çevrenin baskısından da çekindiğinden evlenmekten vazgeçemediğini itiraf etmiştir. Bu durum evlilik kararı üzerindeki toplumsal baskı mekanizmasının ne kadar güçlü olduğunu göstermesi açısından son derece anlamlıdır. Van'da çeşitli sivil toplum örgütlerinin yaptığı araştırmalarda Van'daki kadınların durumunu daha iyi özetlemektedir. Örneğin Van Kadın Derneği (VAKAD) tarafından Van kent merkezinde yapılan bir çalışmada, kadınların ilk evlenme yaşlarının 11-17 (%33.4) ve 18-24 (%53.9) arasında yoğunlaştığı görülmüştür (VAKAD, 2006)

Tablo 1: 2001- 2005 Yılları Arasında Van İl Genelinde Kadın ve Erkek Ortalama Evlenme Yaşları (TUİK, 2010)

Yıllar	2001E	2001K	2002E	2002K	2003E	2003K	2004E	2004K	2005E	2005K
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)	27,1	22,9	27,6	23,5	27,7	23,5	27,8	23,6	27,3	23,0
Van	27,0	22,8	27,3	23,3	27,5	23,2	27,5	23,2	27,0	22,6
Muş	28,4	23,8	29,1	24,5	29,2	24,6	28,9	24,5	28,0	23,6
Bitlis	27,1	22,7	27,3	23,3	27,4	23,2	27,8	23,5	27,2	22,9
Hakkâri	25,6	22,2	25,9	22,8	26,3	22,9	26,2	23,0	26,6	22,9

Yukarıdaki tablo, kadın ve erkek evlenme yaşlarının beş yıllık eğilimini göstermektedir. Değerler, 2005 yılında erkeklerin evlenme yaşının ortalama 27, kadınların ise 23 olduğunu gösteriyor. Van'da erkek ve kadınların yıllara göre evlenme yaşları ile bölgenin diğer şehirleri arasında ciddi bir farklılık yoktur. Tabloya göre Van'da evlenen çiftler arasında ortalama 4-5 yaş fark bulunmaktadır. Van'da küçük yaşta ve imam nikâhli evliliğin yaygınlığı ve resmi

nikâhın bazen çok sonradan, bazen de hiç yapılmıyor oluşunu da ortaya koymak gerekmektedir. Bu yüzden evlenme yaşları gerçekten daha yüksek çıkmış olabilir.

Tablo 2: 2001-2010 Arasında Ortadoğu Anadolu'da (İl Genelinde) Boşanma Rakamları (TUIK, 2010)

Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Toplam
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)	180	201	284	245	243	287	305	305	421	439	2910
Van	78	98	124	116	115	164	167	161	239	267	1529
Muş	64	68	88	67	75	63	56	76	90	70	717
Bitlis	23	23	44	42	34	34	52	38	55	66	411
Hakkâri	15	12	28	20	19	26	30	30	37	36	253

Tablo 2'de de görüldüğü üzere, Muş ili hariç diğer şehirlerde boşanma oranlarında artışlar görülmektedir. Van'da 2001 yılında 78 boşanma vakası yaşanmışken, 2010'da bu rakam hemen hemen dört kat yükselerek 267'ye ulaşmıştır. Van nüfusu, son yıllarda çevre illerden aldığı göçlerle arttığından boşanma sayısının da artması normal gözükse de 2001'e kıyasla boşanma sayısı yine de belirgin biçimde yükselmiştir denilebilir.

2001-2010 arasında Van'da toplam boşanma sayısı 1529'dur. Bölgede boşanma sayısının en yüksek olduğu il Van'dır. Van'ın Bir milyona yaklaşan nüfusuna oranlanınca boşanma sayısı düşük düzeyde seyretmektedir.

Van ili çevre illerden yoğun göç alan ve nüfus artış hızı yüksek olan bir şehirdir. 1990'lardan başlayarak 2000'li yıllarda da devam eden bir süreçte şehir nüfusu oldukça artmıştır. Van'da yaşayan kadınlar için bu göçün birçok avantajı ve dezavantajı olmuştur. Köydeyken sağlık, eğitim gibi hizmetlerden yararlanma olasılığı oldukça düşük olan kadınlar için şehir, birçok yenilik ve olanak sağlamaktadır. Buna karşılık kadınlar kırsaldakine oranla erkekleri tarafından daha çok baskı görmeye başlamaktadır. Kırsalda belli ölçülerde kişisel bir özerkliğe ve hareketliliğe sahip olan kadınlar şehirde kocalarının, erkek kardeşlerinin ve babalarının, kayınlarının hatta yakın çevresindekilerin baskısına maruz kalabilmektedirler. Şehir, geniş ve karmaşık ilişkiler ağıyla dolu kaotik bir ortamdır. Şehirde nasıl yaşanabileceği ve nasıl güvenli bir ortam oluşturabileceğine dair kaygıları olan kadınlar ve erkekler için sokak, ürkütücü görünebilmektedir. Köyde sahip oldukları ilişki kurma biçimlerinin geçersizleştiği, eski sosyalleşme mekân ve ortamları olmayan göçmenler için de şehirde nasıl ilişki kurulacağı çok önemli bir sorudur.

Şehir yaşamında kadınlar için durum daha da zorlaşmaktadır. Şehirdeki mekânları, hastaneleri, devlet dairelerini, tek başlarına kullanma imkânları bulamayan kadınlar için sokakta yürümek, dar kaldırımlarda rahatsız edilmeden hareket edebilmek oldukça güç bir durumdur.

Son yıllarda artan göç oranlarına rağmen kentsel planlamanın olmayışı, sokak aydınlatması, ulaşım sistemindeki aksaklıklar, kadınların sosyal yaşama katılım süre ve şekillerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Şehir, hem sosyal hem de fiziki şartları açısından kadınlara kapılarını açan bir yapı sunmamaktadır. İŞGEM, İŞKUR ve DAKKA gibi çeşitli vakıf, sivil toplum kuruluşları veya resmi kurumların sunduğu iş kurma ve meslek edindirme

kursları, belli düzeyde hizmet vermektedir. Ancak bu hizmetler genel talebi karşılamaktan uzaktır.

Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Çalışmada derinlemesine mülakat tekniğiyle ve açık uçlu sorular yöneltilerek görüşme yapılan on boşanmış kadından alınan veriler deşifre edilmiştir. Çalışma genellenmemekte ve nitel araştırma kategorisine girmektedir. Görüşülen kadınlar seçilirken öğrenci, ev kadını, çalışan kadın ve işsiz kategorilerinde dengeli sayıda belirlenmeye çalışılmıştır. Boşanmış kadınlara ulaşabilmek için Van Barosu, ve Vakad, Vakasum gibi kadın örgütlerine başvurulmuştur. Bu kurumlara başvurmuş ve görüşmeyi kabul eden kadınlarla bir saat ile yaklaşık üç saat sürebilen görüşmeler yapılmıştır. Kimi görüşmeler kadınların kendi evlerinde, iş yerlerinde yapılmışken; bazı görüşmeler zaman kısıtlılığından dolayı görüşülen kadının işyerinde yapılmıştır. Görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmış ve veriler analiz edildikten sonra metin haline getirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, genelde üç soruya verilen cevaplardan oluşmaktadır. Birincisi Van'da ikamet eden boşanmış kadınların boşandıktan sonraki yaşamlarında nelerin değiştiği, kadınların kendi boşanma hikâyelerini nasıl kurguladıkları ve boşanmanın kimlikleri üzerinde nasıl bir dönüşüme yol açtığını bilmek, ikincisi, boşanmış kadınların toplumsal kontrole karşı ne tür direnme stratejileri geliştirdikleri ve bu stratejilerin kimliksel değişimlerini ne kadar etkilediğini incelemek, üçüncüsü ise, bu kadınların boşanma sonrasında toplumla ve aileleriyle kurdukları ilişkinin nasıl dönüştüğünü irdelemektir.

BULGULAR

Çalışmada altı kadın, şiddet ve hakaret gibi nedenleri boşanmalarının temel nedeni olarak göstermiştir. Diğer kadınlardan biri kuma getirme, diğeri ise eşin görevlerini yerine getirememesi, iki kadın ihanet, bir kadın da kültür uyumsuzluğunun yol açtığı yabancılaşma ve ihanet nedeniyle boşandıklarını ifade ettiler. Altıncı görüşülen için eşin iktidarsızlığı mahkeme kaydına geçimsizlik olarak geçirilmişti. Bazı durumlarda kadınlar gerçek nedenleri sosyal baskı nedeniyle gizlemektedirler. Boşanma nedenleri Türkiye'de boşanma nedenleri verileri ile de uyusmaktadır.

Tablo 3: 2010 Yılındaki İstatistiklerde Türkiye'de Nedene Göre Boşanmalar (TÜİK, 2010)

Toplam	Zina	Cana kast	Cürüm	Terk	Akıl Hastalığı	Geçimsizlik	Diğer	Bilinmeyen
118.568	90	32	37	317	42	113.039	1.414	3.597
%100	0,08	0,03	0,03	0,27	0,04	95,34	1,19	3,03

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, geçimsizlik, Türkiye genelinde 2010 yılı için temel boşanma nedeni olarak(%95,34) görünmekle beraber kayıtlarsa hakiki boşanma nedenlerine ulaşamadığının açık bir kanıtıdır.

Araştırmada ortaya çıkan bir durum da çalışan boşanmış kadınlar ile çalışmayan boşanmış kadınlar arasındaki maddi refah ve toplumsal baskı arasındaki farklılıklardır. Çalışmayan ve evde aile üyelerinin bakımını üstlenen ücretsiz ev içi işçisi olan kadınlar dışarıya önemli sağlık durumları ve alış veriş gibi durumlar hariç çıkmadıklarından toplumdan yoğun bir baskı görmemektedirler. Çalışan boşanmış kadınlar içinse durum farklıdır, toplum önüne her gün çıkan ve iş yaşamında var olan kadın her zaman dikkatli olmak ve hata yapmadan yaşamak zorundadır. Erkeklerin dikkatini çekmemek için fazla süslenmeden işe gitmek, belli boylarda etek giymek, (hemicinslerle) kadınlarla sosyalleşmek, erkeklerle ise zorunlu haller dışında görüşmemek, flört durumlarını kimseye sezdirmeden ortadan kaldırmak gibi hünerler geliştirerek toplumsal itibarlarını korumak durumundadırlar.

Bunun yanında çalışan boşanmış kadınlar maddi açıdan ve sosyal mobilité açısından çalışmayan boşanmış kadınlara oranla daha olumlu koşullarda yaşamaktadırlar. Ataerkil aile yapısından uzak, yalnız yaşayan boşanmış kadınlar için seyahat edebilmek, arkadaşları ile dışarı çıkabilmek (yine belli kriterlere sahip kişilerle), iş gezilerine çıkabilmek mümkünken, çalışmayan kadınlar için bu eylemler olası değildir. Çalışmayan boşanmış kadınlar ekonomik güçleri olmadığı için tekrar evlenmeden önceki kapalı yaşamlarına ve koruyucu bir işlevi olan aile mekanizmasına geri dönmektedirler. Evlenmeden önceki özgürlüklerini bir kısmı ortadan kaybolursa da aile içinde saygın bir yerleri olmaktadır. Annelik vasfı içinde değerlendirebilecek özel bir profesyonel beceri istemeyen ev işleri, yemek yapmak, temizlik, aile üyelerinin bakımı gibi işlerle ilgilenerek zamanlarını doldurmaktadırlar.

Üçüncü görüşülen kadın böyle bir yaşam biçimi ortaya koymaktaydı. Boşanınca ailesinin yanına dönmüş ve annesinin babasının hastalık dönemlerinde evle ve kardeşlerinin bakımı ile ilgilenmişti. İş ve meslek sahibi olmadığı için aile içinde bir bakıma annelik işlevi görmüştü.

Dışarı çıkarken ya da komşularıyla ilişki kurarken bir sıkıntı, sosyal dışlanma yaşamadığını ifade eden üçüncü kadın, çocuklarının velayetinin babada olması avantaja dönüşmüş durumdaydı. Eğer çocuklarını yanına alsaydı onların bakımını üstleneceğinden, el işi gibi işler yaparak, ya da farklı işlerle çocuklarına bakmak durumunda olacağından daha çok sıkıntı yaşayacaktı. Sosyal dışlanma ve ötekileştirmeye daha çok maruz kalacaktı. Belki de hemşirelik yapan ikinci görüşülen kadının, işte yaşadığı sorunları ve özellikle evli kadınlardan gördüğü *itibar azalmış kadın* muamelesini belli düzeylerde ve göreceli olarak o da görecekti. Bunlar sadece sağduyuya dayalı tahminlerdir.

Bu çalışmada kendileriyle görüşülen kadınların beşi görücü usulü, diğer beşi ise arkadaşlık ederek evlenmişlerdir. Çalışmaya katılan kadınların ikisinin evliliği sadece imam nikâhı ile gerçekleşmiş, diğer sekiz kadın ise, imam nikâhı ve resmi nikâhla evlenmiştir. İmam nikâhı ile evlenmiş olan iki kadın için hukuken boşanma söz konusu değildir. Bu yüzden eski eşlerinden nafaka talep etmemişlerdir. Hukuki hakları olmadığı için nafaka istemediklerini ifade eden kadınlardan sadece bir tanesi sonradan yeni yasaya göre nafaka talep edebileceğini öğrenip dava açmıştır. Görücü usulü evlilik, özellikle Van'da yaygın bir olgudur. Kadın ve erkeğin kamusal ve özel alanda yan yana gelmelerinin, samimi olmalarının hoş karşılanmadığı bir toplumsal yapıya sahip olan Van için, görücü usulü evliliklerin yaygın olması olağandır. Bu durumun nedenleri arasında geleneksel kırsal toplumsal yapının şehirde de muhafaza edilmesi gösterilebilir. Modernleşme ve kültürel-ekonomik gelişmişlik düzeyi de kadın-erkek ilişkilerindeki muhafazakârlığı etkileyen nedenlerin başında gelmektedir.

Güney Afrikalı sosyolog Mernissi 1975'de yayınlanan (Islamic Sexuality) "İslami Cinsellik" adlı makalesinde, kadın-erkek arasındaki sınırlardan ve zıtlıklar üzerinden kurulan kimliklerden söz eder. Tunuslu akademisyen Abdelwahab Bouhdiba ise, Moroccan kadınları üzerine çalışarak toplumsal cinsiyet kurallarının bu sınırlara bağlı olarak geliştiğini iddia eder. Bouhdiba İslam toplumunda kadın-erkek ilişkilerinde içgüdüsel bir uyum olduğundan söz eder (Lesslie, 2009). Görücü usulü evliliklerin yaygın olduğu İslam toplumlarında yaygın ilişki tarzı, kadının kabullenici ve müşfik, erkeğin hesap verme yükümlülüğünün kısıtlı olduğu, hegemonik biçimde evlilik bağının sürdürüldüğü tarzıdır.

Modern dönemde de bu tür evlilik biçiminin sürdürülmesi her iki tarafı da ikilemler, arada kalmış, melez ilişki biçimlerine sürüklemektedir. Araştırmada ortaya çıkan bir bulgu olarak görücü usulle evlenmiş çiftlerin birbirlerini yeterince tanımamalarının bir sonucu olarak çatışma yaşamaları ve sonuçta ayrılmaları söz konusu olmuştur. Akraba evliliği yapan görüşülen kadınlardan biri, en çok akrabalık ilişkisine güvenmiş, eşinin buna rağmen boşanmasını kabullenemediğini ifade etmiştir.

Bundan birkaç kuşak önce akraba evlilikleri boşanmayı engelleyici bir unsur olarak görülürken bu dönemde artık evliliğin sürdürülmesini sağlayabilecek bir bariyer olma işlevini yitirmeye başlamıştır.

Araştırmada kırsal kesimde büyümüş, eğitim hakkı göreceli olarak kısıtlanmış ve görücü usulü evlilik yapmış çiftlerde dikkat çekici olan kadınların isteklerinin ve beklentilerinin erkeklerinkinden farklı oluşuydu.

Eşlerinin içki içmelerine, şiddet kullanmalarına, aldatmalarına, kadınlarını zor durumda bırakmalarına, eşin ailesinin otoriter biçimde evliliğe karışmalarına tahammül etmeme gibi özellikler, bu bölge için yeni olan durumlardır. Çalışmada evliliği bitirme kararından ödün vermeme, kadınların ortak özelliği olarak öne çıktı. Bu eğilim modern toplumlardaki *bireyciliğin* bu toplumda da ön plana çıktığının ve İslami toplumlarda yaşanan kadın kimliği dönüşümünün bir göstergesi olmaktadır.

Görüşülen kadınların ikisi işsiz, biri ev kadını, bir tanesi üniversitede öğrenci, diğer altı kadın da çalışmaktadır. Dört kadın evlenmeden önce de meslek sahibi iken, kadınlardan üçü boşandıktan sonra çalışmaya başlamış, bu kadınlardan ikisi şu anda işsizken, bir tanesi halkla ilişkiler biriminde çalışmaktadır. İşsiz olan kadınlar, kendilerine bakabilmek için sigortalı ve vasıfsız işlerde çalışmayı düşünmektedirler. Evlenmeden önce eğitim olanaklarından aile baskısı ile mahrum kalmış olan iki kadın için iş arama süreci oldukça yorucu geçmektedir.

Bu kadınlardan biri tekrar ailesiyle yaşamaya başlamışken diğer kadın, ailesi tarafından reddedildiği için kendisi gibi eşinden ayrılmış ve ailesi olmayan başka bir kadınla birlikte yaşamaktadır.

İş arama sürecinde çocuğunun bakımını abla dediği ev arkadaşı üstlenirken kendisi de geçimlerini sağlayabilecek, güvenli ve vasıfsız bir iş aramaktadır. Ailenin kadının bakımını reddetmesi ve boşandıktan sonra kızlarıyla bağlarını koparması altıncı görüşülen kadını, kadın sığınma evine yöneltmiştir. Ailenin kızlarını desteklemediği ve evlerine tekrar çağırmadığı durumlarda kadınlar için hem iş bulmak, hem de çocuklara bakmak oldukça güç olmaktadır.

Valilik, belediyeler, sosyal yardımlaşma vakıfları belli düzeylerde maddi yardımlarda bulunmaktadır. Ancak, aile desteği bulunmayan çocuklu kadınlar için geçici olan bu yardımlar bittiğinde sorunlarla baş etmek daha da zorlaşmaktadır.

Görüşülen kadınların üçü boşandıktan hemen sonra Van'a yerleşmiştir. Görüşülen kadınlardan ikisi sadece imam nikâhlı olduklarını ifade etmiş ve hukuki açıdan boşanmış sayılmamaktadırlar. Bu görüşmeleri de araştırmaya dâhil etmemin nedeni bölgede imam nikâhlı evliliğin yaygın olduğunu, bu tip durumlara rastlanılabileceğini göstermekti. İkinci görüşülen kadın tayin isterken eşinden uzaklaşabilmek ve yeni bir yaşam kurabilmek için memleketinden çok uzak olan Van'ı tercih etmiştir. Kendi memleketlerinde iken eski eşinin ailesi tarafından ve eski eş tarafından rahatsız edilen, gözetlenen kadın sağlıklı bir hayat kurabilmek ve çocuğunu bu sıkıntılı ortamdan korumak için Van'ı tercih etmiştir. Üçüncü görüşülen kadın ise Van'a yakın bir şehirde oturmakta iken, boşandıktan sonra babası ile birlikte Van'a yerleşmiştir. Küçük şehirlerde boşanma sonrasında bir kadının eski eşiyle karşılaşmadan yaşaması pek mümkün görünmemektedir. Nitekim Van barosunda çalışan avukatlar da Van'da boşanan Vanlı bir kadının Mersin, Gazi Antep, İstanbul gibi uzak şehirlere giderek kendine yeni bir yaşam kurmayı tercih ettiğini, pek az kadının Van'da yaşamayı sürdürdüğünü ifade ettiler.

Görüşme yapılan kadınlardan beşi boşandıktan sonra eski eş ve eski eşin ailesi tarafından rahatsız edildiklerini dile getirdiler. Batıda yaşayan bir kadın memur boşandıktan sonra rahat edebilmek için Van'ı seçerken, Vanlı bir kadın da İstanbul'u, İzmir'i seçebilmektedir. Hemsirelik yapan ikinci kadın için eşinden ayrılmış ve çalışan bir kadının yalnız başına Batı'da çocuk büyütmesi çok zordur. Van'da rahatça iş yerinden izin alarak oğlunun bütün ihtiyaçlarını giderebildiğini ifade etmektedir.

İzin almadan birçok işini tek başına halledebildiğini ifade eden ikinci kadına göre Van çocuk büyütme için ideal bir yerdir. Büyük bir kentte rahatça işten izin alıp çocuğunun okul,

sağlık gibi ihtiyaçları ile ilgilenmek kolay olmadığına değinerek, iş yerinde yaşadığı sosyal baskı ve dışlanmaya rağmen Van'da uzun bir süre daha kalmayı düşünmektedir.

Görüşülen kadınlardan beşinin çocuğu yok iken beş kadının çocukları vardır. Çocuğu olmayan birinci kadın iş yerindeki arkadaşlarından boşanmış olduğunu saklıyordu. Görüşme esnasında da bu konunun gizli kalmasını, kimliğinin deşifre edilmemesini rica etti. Görüşülen kadın için boşanma durumu onun sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilecek bir durum arz etmekteydi ve eski eşi Van'ın bilinen ailelerinden olduğu için bu durum bilirse sıkıntılar ve tacizler yaşayabileceğini düşündüğünden boşanmış olduğunu saklamaktaydı.

Boşanma nedenleri arasında şiddet beş kadın için de geçerliydi. Sadece bir kadın eşinden hiç şiddet görmediğini, eşi ikinci bir kadınla resmi nikâh yapıp eve getirmek istediği için boşanmak istediğini dile getirmişti Şiddet gören kadınlar için ikinci bir evlilik yapma cesaretini bulmak zor olmakta bu yüzden görüşülen kadınların hepsi yeniden evlenmemiş durumdadır. Dördüncü kadının eşine göre daha kalifiye bir işi vardı, kendisi il özel idaresinde memur, eşi ise pastanelere servis yapan bir şofördü. Eşinden çalıştığı, ruj sürdüğü, iş yerini aradığında telefonlara çıkmadığı için şiddet gördüğünü ifade etti. Eşi ile aralarında bir statü farkının olması, kendisinin lise eşinin ortaokul mezunu oluşu da önemli bir belirleyici olmaktadır.

Dördüncü kadın, eşinin birçok kereler çocuklarının babasının kendisi olmadığını, kendisini aldattığını öne sürdüğünü ifade etti.

Kıskançlık, şiddeti körükleyen bir neden olarak gözüke de alkolik olma kocanın şiddete yönelmesinde önemli bir değişken olarak görünmektedir. Boşanma nedenlerini gösteren Türkiye geneli istatistiğine (2010) bakıldığında, boşanma nedenleri arasında birinci sırayı geçimsizlik almaktadır. İkinci ve üçüncü nedenler ise terk ve zinadır.

Boşanmış kadınlar eğer çalışıyorlarsa kendilerini tanıtımda iş kimliklerine referans verirken ev kadını olan boşanmış kadınlar için referans noktası ev içinde yaptıkları temizlik, yemek, annelik ve bakım hizmetleridir. Çalışmayan kadınlar için boşanma sonrası tek alternatif ailelerinin yanına dönmektir. Çalışan kadınların iş yerinde evli kadınlardan gördükleri aşağılayıcı, ayrımcı muameleyi ev kadınları daha az görmekte dirler. Bunun nedeni de ev kadınlarının sosyalleşme olanaklarının kısıtlı oluşu ve akrabalarından örülü bir çevrede yaşamalarıdır.

Çalışmada, ev kadınları toplumsal bir dışlanma yaşamadıklarını ifade ederken çalışan kadınlar iş yerindeki arkadaşlarından rahatsızlık veren davranışlar gördüklerini belirtmektedirler. Bu durum, ev kadınlarına yönelik ailenin kuşatıcı tutumunun toplumun dışlayıcı eğilimine karşı bir bariyer oluşturduğunu ortaya koymaktadır. İş yaşamına ilk defa boşandıktan sonra katılan kadınlar için bu yeni evre yeni bir kadın kimliğinin oluşumunu sağlamıştır. Bu yeni duruma adapte olmakta sorun yaşamadıklarını ifade eden kadınlar daha çok iş yaşamında erkeklerden onlara yönelen tacizlerden, tutucu ve gözetleyici davranışlardan şikâyet etmektedirler.

Çocuk sahibi boşanmış kadınlar çocuksuz olanlara göre toplumda daha çok kabul görmektedir. Anne olma toplumsal bir değer olarak görülürken, bu durum boşanmış çocuklu kadınları evli ve çocuklu kadınlara daha çok yaklaştırmaktadır.

Çocuk sahibi olmayan boşanmış kadınlar ise gündelik yaşamda çeşitli davranış ve tutumlarla iffetli olduklarını ispatlamak durumunda kalmaktadırlar. Boşanmadan önce hukuki haklarından haberdar olmayan kadınlar, boşanma ve sonrası süreçte kendi haklarını ve bu hakların nasıl elde edileceğini öğrenmeye başlamaktadırlar. Bu durum da kadınların kimlik dönüşümlerinin kamusal boyutunu oluşturmaktadır. Boşanma olayı bu yönüyle kadınları farklı bir öğrenme deneyimi ile tanıştırmaktadır.

Mülakatlarda, Doğu'da boşanmış bir kadın olarak iş yaşamında, aile ilişkilerinde saygın bir yer edinmek ve bu konumu korumak vurgulanan bir mesele olmuştur. Toplumda

boşanma eylemi, özellikle davayı açan kişi kadın ise suçlayıcı bir biçimde kadınlara yöneltilen bir argüman olabilmektedir. Bunun nedeni boşanmanın olumsuz çağrışımları, boşanmanın toplumun bütünlüğünü tehdit eden bir olgu olarak toplumsal bilinçaltında yer edinmiş olmasıdır. Boşanmanın tüm olumsuzluklarına rağmen, Van'da artan boşanma sayılarında kadınların geleneksel toplumsal rollerinden uzaklaşmaya ve bireysel istekleri ve özerklikleriyle var olmaya çalışmaları etkili olmaktadır.

Araştırmada görüşülen bazı kadınlar, bekârken elde edemedikleri haklara kavuştuklarını, boşandıktan sonra daha özgür olduklarını ifade etmektedirler. Nitekim dokuzuncu görüşülen, öğrenci olarak üniversitede var olabildiğini boşanmaya borçlu olduğunu dile getirdi. Baskıcı bir ailesi olduğunu ve eğer eşinden ayrılmış olmasa, ailesine başkaldıracak gücünün olmayacağını ileri sürmektedir. Boşanmış olmak, kadını kaybedilen toplumsal itibarın yerine ekonomik özgürlüğü elde etmek için üniversiteye giderek kendi yaşamını belirleme gücünü elde etme sonucuna götürmüştür.

Boşanma olgusu kadınlar için genel olarak ekonomik kayba yol açarken, geleneksel aile yapısından ötürü deneyimleyemedikleri bir döneme yeniden dönüşü de beraberinde getirebilmektedir. Kadınların bu yeni deneyimleri eğitim yaşamına kaldığı yerden devam etme, iş yaşamında kariyeri kişilik kazanma, sanat ve diğer hobilerin geliştirilmesi için zaman ayırma gibi çeşitlendirilebilir. Nitekim onuncu görüşülen, boşandıktan sonra hat sanatına başladığını ifade etmektedir. Boşanma sonrası kadınların deneyimleri sınıfsal ve ekonomik konularına göre değişiklik göstermektedir. Alt orta sınıftan ve ekonomik özgürlüğü olmayan üçüncü görüşülen kadın ile hemşirelik yapan orta sınıf bir yaşama sahip üçüncü görüşülen arasında farklılıklar vardır.

Sınıfsal ayrımlar kişinin boşanma sonrasında edindiği arkadaşlıkları, gündelik yaşamında karşılaşılabilecekleri olumsuzlukların düzeyini belirleyebilmektedir. Memur olarak geçimini sağlayan bir kadın ile temizlik elemanı ya da çocuk bakıcılığı yapan bir kadın arasında sosyal baskı ve toplumsal saygınlık açısından farklılıklar görülmektedir. Maddi düzey yükseldikçe kadının ayrı bir ev tutup kendini gerçekleştirme, özgürce yaşamını şekillendirme gücü artarken ailesi ile yaşayan alt orta sınıf kadınlar için bu durum güçleşmektedir.

Boşanmadan etkilenme düzeyi ve biçimi kadınların sosyo-ekonomik düzeylerine, içinde yaşadıkları verili etnik-kültürel yapıya, çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Çalışmaya göre ev kadını olarak yaşamını sürdüren boşanmış kadınlar için kamusal alandaki ilişkilerden kaynaklı dışlanma düzeyi çalışan kadınlara oranla görece düşüktür. Fakat ev kadınları da ailenin yeniden üretimi için ev içi emek harcamaktadırlar. Ücretsiz olarak evin tüm işlerini üstlenmekte olan kadınların ekonomik güçleri yoktur. Bu durum onları babaya ve erkek kardeşlere bağımlı kılmaktadır.

Yoksulluk

Boşanma süreci birçok kadın için maddi bir kayıp olarak başlamıştır.

"İnsan çalışmasa ekonomik özgürlüğü olmasa bakamazsın çocuklara, olmuyor."

Boşanmış kadınların ekonomik gücünün olmayışı çocuklara bakma sorumluluğunun karşı tarafa aktarılmasına neden olmaktadır.

"Ben kadınım benim sigortam olmalı. Düzgün işe gidip geliyor ben kimseye dokunmuyor, kimse de beni rahatsız etmiyor."

"Maaşı iyi olsun var mı iyi bir adam, ben evlenecem. Ben süslü püslü değilim, ev işini biliyorum. ...Psikolojim bozuldu bu evlilikte. Maaşım olsa psikologa gidecem."

Yukarıdaki sözlerin sahibi görüşülen kadın, Bostaniçi belediyesinde maaşsız olarak çalıştığını ve sigortalı bir iş sahibi olmayı istediğini dile getirmiştir.

"Ailemin taktığı altınları da alamadım boşanınca. Durumları iyi zaten, alamadım takılanları evden öyle çıktım."

“Destegi̇im olmadan tek başına ayakta kalamam, ne kadar çırpınsam da düşüyorum.”

Devletin bu durumlar için bir bütçesi olması gerekmektedir. Mesleği olmayan ve kendine bakamayacak durumda olan kadınlar ve çocukları için özel bir desteği̇i olmalıdır. Bu olayda görülüyor ki devletin birçok kurumuna başvuran bu kadın ancak kısıtlı düzeyde yardımlar alabilmektedir. Ailesi ile boşandıktan sonra da görüşmeyen kadının devletten başka destekçisi kalmamış görünmektedir. Aile kurumunun desteğini çektiği̇i durumlarda, bireylerin ayakta kalabilmesi güçleşmektedir. Bu olayda sığınma evinde bir buçuk yıl kaldıktan sonra eve çıkması gerektiği̇i söylenen kadın çocuğuyla birlikte yalnız başına yaşam mücadelesi yürütmek durumunda kalmıştır.

Kira ve gıda yardımı aldığı̇ını, ancak sadece bir yıl bu yardımın verileceğini ifade eden kadın için mesleğinin olmayışı bu süreci daha da bağımlı hale getirmektedir.

Ailesi tarafından bağımsız, kendine yetebilen ve yaşamdaki birçok tehlikeye karşı donanımlı bir şekilde yetiştirilen bir kadın aynı zorluklarla çok daha kolay bir biçimde savaşılabılırken mesleği olmayan, ev kadını olarak yetiştirilen bir kadın için boşanma sonrası yaşam adeta bir kısır döngüye, bir yoksulluk sarmalına dönüşmektedir. Boşanma, hem sosyal itibar kaybı, hem de kadın için bir yoksunluk ve acizlikler döngüsü oluşturmaktadır. Mesleği olan veya ailesi tarafından destek gören kadın içinse boşanma ve sonrası süreç daha normal bir şekilde geçmektedir. Toplumda bir statüsü olan, meslek sahibi kadın için boşanma sonrasında bazı yeni ilişki biçimleri geliştirmek yine kaçınılmaz olmaktadır.

Sosyal Dışlanma, Ayrımcılık ve Toplumsal Baskı

Eşi olmadığı için eşli davetlerden kaçınma, evli arkadaşlarla fazla samimi olmama, daha çok bekâr ve boşanmış bireylerle ilişki kurma v.b. Bu gibi stratejiler kadınların kendilerini dedikodulardan, toplumsal baskıdan koruma yöntemleridir. Hiç evlenmemiş kadınlara oranla daha fazla toplumun kontrolcü mekanizmalarına ve dikkatli bakışlarına mazhar olan boşanmış kadınlar için atılan her adım çok defa düşünülerek atılmalıdır.

“Boşandıktan sonra) Geldim eve dışarı çıkamıyorum, kardeşimin düğünü var kimseye bakamıyorum. Bitlis’te ilçedeyim, herkes geldiğimi biliyor, boşandığımı biliyor..”

“Mahalle çok önemli, mahallemde herkes bana inandı. Çevredekiler benim hakkımda ileri geri konuşsaydı ailem beni yollamayabilirdi buraya yine.”

Öyle görülüyor ki taşrada “mahalle” kavramı kadının gözetlenmesinde ve davranışlarının onaylanmasında kritik bir önem taşımaktadır. Mahallenin bir kadının nasıl hareket etmesinin uygun olacağını aileye iletmesi, ailenin kızlarına yönelik tutumlarını etkileyebilmektedir.

“Bir kere tuhafiyeye gittim adam diyo ki sen kendin mi boşandın yoksa. Dedim cevap versem diyecek bu kadın cazgır kendi boşanmıştır. Sustum çıktım dışarı.. Zaten hiç evden çıkmıyordum.”

“Bekâr erkeklerin evlerine kesinlikle gitmem, evli bir arkadaşımın evine gitmekten imtina ederim.”

“Eşli davetleri kibarca ret ederim, beyaz yalanlar söylerim gitmemek için. Öyle yerlerde yalnız olmak istemem.”

Bekâr erkeklerden kaçınma, eşli davetlerden uzak durma boşanmış kadınların toplumun negatif algısından çekindiklerini ve yaşam rutinlerini bu algıya ayak uydurarak düzenlediklerini göstermektedir.

“Ben erkek bi arkadaşla çay içmeye gitsem hemen dedikodu oluyo. Bu kadın bu adamla birlikte deniyo.”

“Evli bayanları daha az ısırtıyorlar iş konusunda. Deprem dönemidir izin alacaksın herkes gidiyor. Ama sen gidemiyorsun, o evli eşi geliyor arkasında hep. Evli olan bir işi eksik yapsa

sorun olmuyor, ben yapınca daha çok azarlıyorlar... Erkek yöneticiler de bunu yapıyo. Ramazanda ben de eve gidecem yemek yapıcım ben gidemiyorum, evli olan gidebiliyor."

"Ayrıldığımda en büyük zorluğu iş yerinde yaşadım. İnsanın özeline o kadar rahat girebiliyorlar. Hiç tanımadığım bir erkek ha sen niye ayrıldın diyebiliyo iş yerinde. O soruları sormasınlar diye sert bir mizaç edindim o dönemde... O mizaç kaldı üstümdede."

" Hep adımları dikkatli atmakla geçiriyoruz hayatı."

Hemşirelik mesleğindeki kadın için erkeklerle kurulan ilişkiler ne kadar kısıtlı ise toplumun baskısı o kadar azalmaktadır. Boşanmış bir kadının yaşamını asgari düzeyde zorluklarla geçirebilmek için adımlarını bulunduğu ortama göre atması, çocuğunu ve kendisini tehlikeye sokacak hiçbir tutum içinde bulunmamasına dikkat edilmesi gerekiyor.

Saygınlık Kaybı ve Taciz

Evli olmak kadınların toplumsal saygınlıklarını yükselten, dokunulmazlık kazanmalarını sağlayan bir avantajlılık halidir. İş yaşamında bekâr ve boşanmış kadınlar daha erkeksi görülürken, evli kadınlar daha naif ve kadınsı, iş yükü ile boğulmaması gereken kişiler olarak toplumsal bilinçaltında kodlanmaktadır. Bu kodlama sayesinde bir takım imtiyazlar elde etmektedirler. Bu örneğe göre boşanmış kadınların ev içi sorumluluklarının daha kısıtlı olduğu varsayımından hareketle yöneticiler tarafından daha fazla kontrol edilmekte, zorlanmaktadır.

"Tacizane bakışlar oluyor, benim birimimdekiler değil ama kurumdakilerden olabiliyor."

"Açık örtülü fark etmiyor senden bir ışık görseler hemen yaklaşıyorlar. Erkeklere karşı hep kapalı davranmak gerekiyor. Mutlaka rahatsız eden birileri oluyor."

Görüşülen örtülü bir kadındı. Yukarıdaki sözleri ile inançlı oluşunun kadınlara yönelik olumsuz yargıları değiştirmedini belirtmektedir.

"Boşandıktan sonra bi yere gittim iş için. Akşam adam(işveren) arıyo diyo ben karımla mutsuzum zorla evlendirdim, sen çok güzel bi kızsın ben senle görüşmek istiyom."

"Artık ben iş başvurusunda bekârum diyom, dul, boşanmış demiyom kesinlikle."

Bu örnekte görüşülen, toplumsal dışlanma ve etiketlenmeden kaçınmak için boşanmış olduğunu saklayarak bir strateji geliştirmektedir. Çalışmada kadınların sıklıkla iş görüşmelerinde aynı tacize ve etiketlenmeye maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır.

"Çok iyi tanıdığım bi insan olacak yanında çalışcam, ya da kendi işim olacak başka olmuyo."

"Abla niyetiyle yaklaşanlar olsa da sonra bakıyosun farklı şeyler düşünüyö. Böyle şeyler olmuyo diyenler yalan der. Oluyo mutlaka sana yaklaşanlar."

"Durumumu bir şekilde bir arkadaş öğrendi... Baktım farklı gözle bakıyor rahatsız oldum çok. Çevrem de bilsin istemiyorum boşandığımı. Benim buradaki amacım bu değil, ben işim olsun istiyorum."

Görüşülen kadının bu tutumu, *invisible woman* kavramına bir örnek olarak gösterilebilir. Kadınlar, toplumun rahatsızlık veren gözetiminden kurtulabilmek için adeta görünmez olmaktadır. Yaşamlarını bir tür sessizlik zırhı içinde kimseye dokunmadan sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu da elbette toplumsal yaşamda tutunma stratejisi olarak görülebilir.

"Rahatsız edilmemek için yüzük takıyorum, kimse benimle ilgilenmesin."

"Boşanmış kadına çok farklı gözle bakıyorlar. Ters tepince onlar da öfkeleniyorlar."

Türkiye’de çocuk sahibi olmak kadınların toplumsal statülerini arttıran bir gösterge olmaktadır. Üretime ve toplumsal bütünlüğe katkıda bulunmuş her birey toplum tarafından özel bir saygı görür. Kadınlar için bunun koşulu iyi bir evlilik ve sağlıklı çocuklara sahip olmaktır. Çocuksuz olma veya boşanmış olma kadınların toplumsal statülerini düşürmektedir.

Erkekler ise toplumsal statülerini yetenek ve girişkenliklerine, iş yaşamındaki başarılarına, maddi refah düzeylerinin yüksekliğine göre alırlar. Çocuk sahibi olmama bir kadının toplumdaki yerini erkeğin konumuna oranla daha çok belirleyebilmektedir. Bu nedenle bu özelliklerin dışında kalan kadınlar için saygınlık kaybı ve taciz edilme olasılığı görece yükselmektedir. Araştırmada çocuklu kadınlar boşanmış çocuksuz kadınlara oranla toplumda daha fazla kabul gördüklerini belirtmişlerdir.

“Kurtlar sofrasına düşmüş kuzu gibi hissediyosunuz.... Bir kadın için kendini sürekli sakınması en zor şey. Çocukları geçtim hep kendini kollamak çok zor.”

Boşanmış kadınlar varlıklarını sürdürebilmek için *iffet kodlarına* tabi kimliklerini topluma kabul ettirmek durumunda kalmaktadırlar. Ne kadar ahlaklı olduklarını, boşanmış olmanın genel toplumsal normların dışında olmak anlamına gelmediğini gündelik hayatlarında, dost sohbetlerinde, çarşıda, otobüste birçok kamusal alanda açıklamak ve kendilerini *bütünün* içinde görme ihtiyacı duymaktadırlar.

Sosyolojik olarak bireyler kendilerini bir topluma veya sınıfa ait hissetmek ve kabul görmek için gerekli şartları sağlamak durumunda hissederler. Öyle ki, itibar kaybına yol açabilecek yanlışlıkla söylenmiş bir söz, bir bakış, bir yakınlaşma, ayrıntı bu *kurtlar sofrası*ni zenginleştirmekte ve parçayı *bütünden* koparabilmektedir.

Eğitim ve İş: Küllerinden Doğan Anka Kuşu

Toplumsal statüleri açısından kayıp yaşayan kadınlar iş yaşamındaki başarı ve çocuklarına iyi bir gelecek sunmak gibi hedeflerle toplum tarafından uğradıkları tecridi ve dışlanmayı bireysel yaşamlarına dönerek, yalnız ama güçlü kadın silüetine bürünerek telafi etme eğilimi göstermektedirler. Onuncu görüşülen kadın da boşanma sonrası iş yaşamına geri dönerek, memurluk sınavlarına hazırlanıp bir yandan da açık öğretim okuyarak çocuklarına daha iyi bir gelecek sağlamak için oldukça yoğun bir çaba harcamaktadır. Araştırmadaki bazı boşanmış kadınlar için yarım bırakılmış eğitimler, boşanma sonrası açık öğretim programlarına kayıt olunarak telafi edilmeye çalışılmaktadır.

“Kendi vaktinizden, çocukların vaktinden çalmış oluyosunuz. Çalışınca her şeyi hızlı yaşıyorsun, yorgun oluyosun, asabi oluyosun. Eoli bir kadın mecbur olmadıkça çalışmamalı. Otur annelik yap. Kadın işte normalden iki kat fazla çalışıyo.”

“İstanbul’a gittim bir bitkisel ilaç firması bana Doğu Anadolu bölge müdürlüğünü verdiler, olursa yapacam.”

Evlenmeden önce de çalışma yaşamının içinde olan görüşülen için boşandıktan sonra da çalışmak ve ekonomik güç sahibi olmak önemlidir.

“Bu insanın başından böyle bir olay geçmiş, düzgün biri değildir dedirtmedim hiç.... Herkese verebilecek bir cevabım vardır, kendimi altta görürsem ben biterim dedim kendime... Kendi çabamla okudum, dedim ki kendimi utandıracak bir şey yapmayacağım dedim. İyi bir yere gelmek istiyorum, adalet okuyorum. Dikey geçişe girip hukuk bölümüne geçeceğim.”

“ Benim en büyük idealim kızıma iyi bir hayat sunmak, liseyi bitirip Kpss’ye giricem, memur olmak istiyorum.”

İçinde bulunduğu şartlar gereği güvenli ve sigortalı bir iş sahibi olmak ve kızına bakabilmek için memurluk sınavlarına hazırlanan kadın, araştırmadaki dokuzuncu görüşülen kadın gibi eğitime evlenince ara vermiş, boşanma sonrası süreçte yeniden okula devam ederek yeni bir yaşam ve iş sahibi olmayı hedeflemektedir. Boşanma, kadınların gelecek planlarını, ailelerine ve topluma yönelik beklenti ve taleplerini değiştirmektedir.

“Sen kendi saygınlığını elde edeceksin ki başkaları da sana saygı duysun.”

Görüşülen kadın saygınlığın, ancak çalışma ve eğitimle gerçekleşebileceğini düşünmekte ve mezun olduktan sonra aileden bağımsız, özerk bir birey olarak çalışmak istemektedir. Kimliğin dönüşümü zamanla gelişen, evrimsel bir süreç olmaktadır. Boşanmış

kadın kimliğinin üzerine okuyan bir kadın ve ileride çalışan bir kadın olma tahayyülü görüşülen kadını umutlu kılmaktadır.

“Ablam 35 yaşında üniversiteye gitti. Benim boşanma olayım aileyi çok değiştirdi. Kızlarımız okusun kendi hayatını kursun dediler. Ablam 20’li yaşlarda olsa belki göndermezlerdi yine ama yaşı büyük olduğundan güvendiler.”

“Boşandıktan sonra siz beni okutmadınız bana engel oldunuz bırakın küçük kız kardeşim okusun dedim o zaman.”

Boşanmadan sonra ehil kişi olarak sözünü dinletebilen kadın, kız kardeşinin eğitim hayatına devam etmesinde ona destek olmuştur. Boşanma sonrasında geçirilen kimliksel dönüşüm görüşülen kadını aileye karşı çıkacak ve hakkını savunacak bir noktaya getirmiştir.

“Van’a gelmemiş olsaydım çok zorluk yaşadım, yıkım olurdu benim için. Ben hep büyük yerlerde kaldım, Bitlis küçük yer, orda yapamazdım.”

Aile: Kuşatıcı, Baskılayıcı ve Dışlayıcı Mekanizma

“Babamın yakın akrabalarıydı eşimin ailesi. Akrabalarımız kızı vermeyelim dediler ama babam istedi beni vermek.”

“Kaynanam Şırnaktan evi yönetiyodu, kocama soruyodu ne yaptınız? Ne yemek yaptı karın? Nerde, nereye gitti?”

Kandiyoti’nin(1988) kullandığı *patriarchal bargain* kavramı burada kendisini en somut haliyle göstermektedir. Evin yaşlı kayın validesi gençken kendi evini yönetemediği için yaşlandığında genç gelini yönetmekte, işlerini takip etmekte ve ev içi emeği kontrol etmektedir. Gelinle aralarında kilometrelerce mesafe de olsa yaşlı kadın için genç gelin, evin emek gücünü temsil eder. Michael Mann’a göre (Akt:Moghadam, 1993:62) kamusal alandaki güç ilişkileri erkekler arasında bölüşülmüştür. Kamu kesiminde çalışan kadınlar daha ziyade alt ve orta tabaka işlerde yer aldıkları...çoğunlukla sekreter, daktilo ya da büro memuru olarak görev yaptıklarından yönetsel sistemin dışında kalmaktadırlar (Çilçi, 1982: 61-62).

Her erkeğin yaş ve statüsüne göre kamusal alanda elde edebileceği bir konum, mevzi bulunmaktadır. Güç paylaşımında, ev içinde kalan kısmı kadın temsil eder. Bu alan da çok dar ve kısıtlı olduğundan ilişkiler daha sert ve yıpratıcıdır. Kadınların hemcinslerine yönelik rekabetlerinde bu dar alanı kapmaya çalışmanın verdiği tarihsel kıskançlık hâkimdir. Kadınlar, kamusal alana dâhil olamazlar, güçsüz ortaklar olarak kamusal alanda yer işgal ederler. Araştırmamızda, yaşlı kaynana ile gelin arasındaki güç ilişkisinde ve evin hâkimi olma rekabetinde bu durum açıkça görülmektedir.

“Babam evlense ben de evlenmeyi düşünecem, ama kardeşime bakıyorum şimdi evlenemem.”

“Ailem boşanmayı ben isteseydim karşı çıkacaktı bana, destek göremeyecektim. Boşanmayı karşı taraf isteyince ailem bana destek oldu.”

“Ailemden para almak zor geliyor, gelmişsin 31 yaşına. Evlenip ayrıldıktan sonra sen ailene yük olduğunu hissediyorsun,. Yaşlı babandan, çalışmayan babandan gel para al. Ben hiç kimseye yük olmak istemiyorum.”

“Eğer ben bu evliliği yaşamamış olsaydım ailem beni yine buraya gönderemeyecekti. Baktılar kızımız mutsuz oldu, bakacak kimse yok, kendi ayaklarının üzerinde dursun dediler.”

Bu örnekte görüldüğü gibi boşanma ailenin ve kadının yaşamında bir dönüm noktası olabilmektedir. Görüşülen kadın, ailesinin de bu deneyimden sonra ailenin diğer kızlarına yönelik baskılayıcı bakış açısını değiştirdiğini ifade etmiştir.

Boşanma bir bilinç yükselmesine neden olmuş ve aile bireylerini kızlarının hayata karşı daha güçlü olabilmesi için meslek sahibi olmaları yönünde telkin etmelerini sağlamıştır.

“ Kaynanam dedi ki kardeşimin kızı, ben onu atamam. Ben elkızı oldum kuma olan kardeşinin kızı.”

Akrabalık ilişkilerinin evliliklerin akıbetinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kaynana yeğenini gelininden öncelikli görmüş ve gelinine kuma olarak birlikte yaşamayı ret ettiği takdirde, gidecek kişinin kendisi olduğunu ifade etmiştir.

“Akraba evliliklerinde bir nevi hizmetçi aranır. Halam yaşlı onlarda, Kardeşi sara hastası, diğerleri yaşlı, gelin baksın, arada bir çocuk doğursun. Kocam uzakta böyle sürsün evlilik..”

Görüşülen kadın yaşadıklarına ilişkin bu tanımı, adeta geleneksel toplumların evlilikten neler beklediğini özetlemektedir.

“Halam o zaman dedi boşandı da ne oldu millet ne der... Babam dedi benim kızım yaşıyo bunu mutsuz mu olsun?”

Görüşülen kadının ailesinin verdiği ilk tepki, toplumun bu olayı yadırgayacağı korkusu ile gelmektedir. Toplumun normal dışı gördüğü boşanma olayı, kadınlar için bir kusurluluk ve kendi hataları ile vardıkları bir süreç olarak algılanmaktadır. Kişinin beyanı ne olursa olsun ailede içten içe boşanan kadında kusur arama ve boşanma durumunu bir hakaret olarak kullanma eğilimi görülmektedir. Bu duruma hazırlıklı olan kadınlar, eskisinden daha ürkek ya da eskisinden çok daha baskın mizaçlar benimseyerek toplumun baskısını tersine çevirmeye çalışmaktadırlar.

Çocuklar: Sosyal Kontrol Aracı

Dul olmanın bir statü kaybı olduğunu düşünen görüşülen, bu kaybın oğlu sayesinde biraz azaldığını düşünüyor.

“Oğlum olmadan hiç bir ortamda rahat değilim. Her yere oğlumla giderim, sinemaya, gezmeye, eğlenmeye, tatile...”

İkinci görüşülen kadın için oğlu sosyalleşmesi için olmazsa olmaz bir araca dönüşmüş durumda.

“Ablam dar açık giyer ben giyememem, ben dulum ondan öyle açık giyemem... Etek boylarım hep dizin altındadır... Oğlum için giyimime dikkat ederim.”

Boşanmış bir kadının giyim kuşamı, eve kaçta geldiği, kimlerle görüşmesi gerektiği erkek çocukları tarafından kontrol edilmektedir. Bu örnekte olduğu gibi kocanın yapması gereken “sahip çıkma” ve ahlaki kurallara uydurma görevini ailenin diğer erkekleri yerine getirmektedir. Yaşları kaç olursa olsun (bu örnekteki çocuk 10 yaşındaydı.) erkeklerin aile içinde bu tür işlevleri yerine getirmeleri doğal karşılanmaktadır. Geçmişte aile içinde edilgen bir konuma sahip olan kadının cumhuriyetle birlikte meslek sahibi olması teşvik edilen, kamusal alana taşınan ama yine edilgen bir hüviyete bürünmesi söz konusu olmuştur.

“Oğlum 6 altı yaşından beri artık kıyafetlerime karışmaya başladı, makyaj yapamam, etek giyemem, yanıma bir erkek oturamaz.”

“Evlilikten nefret etmişim, cinselliği düşünecek gibi değildim uzun süre. Çocuklarım evlenene kadar düşünmüyorum. Kızımla yabancı bir erkek aynı ortamda kalsın istemem.”

“Oğlum da istemez evlenmemi, gençken ister insan yanında biri olsun ama çocukları büyütmekten olmaz.”

“Çocuklu olduğun zaman sana dul muamelesi yapmıyorlar, düşürmüyorlar. Oğlumla her yere giderim rahat olmak için.”

Boşanmış kadınlar için sosyal bir miğfer olan “annelik” rolü, çocuksuz dullardan daha çok hoşgörü ile karşılanmalarını sağlamaktadır.

“Evlî kadınlarla görüşürüm ama kendi evime çağırırım, evlerine gitmem. Eve çağırduğumda sadece çocuklarıyla geldiği için daha rahat oluyo.”

“İş görüşmelerinde sorunca evli olup olmadığını, çocuklarım var diyorum. Bekârim ya da dulum dememek için... Beni evli zannediyorlardı hep çocuklarımdan bahsedince. Yalan da değil çocuklarım var demek.”

Flört: Tehlikeli Liman

Görüşme yapılan kadınların tamamı boşandıktan sonra evlenme niyeti ile yaklaşan insanların olduğunu ama flört etmek amacıyla yaklaşanların baştan reddedildiğini ifade ettiler. Görüşme yapılan kadınlara göre Van’da boşanmış ve çocuklu bir kadına flört ve sevgili olmak maksadıyla yönelen erkekler genelde ret cevabıyla karşılaşmaktadır.

Bu durum geleneksel kalıplara bağlılıklarını ve kendi arzuları ile toplumun kuralları arasında seçim yapan kadınların toplumu göz ardı edemediklerini göstermektedir. Sevgili ya da flört edinmeme toplumsal kontrol mekanizmalarının boşanmış kadınlar için nasıl belirleyici bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

“Artık sorunları sıkıntıları kaldıramıyorum, yaş da ilerledi belki. Güvenli bir liman, başımı yaslayacak biri olsun.”

“Çok isterdim hayallerim gerçek olsun, tekrar yeniden sevebileceğim biriyle yaşamak isterdim.”

Orta yaşlarına gelmiş bir kadının yaşamda yalnız kalmamak için yeniden evlenmeyi düşündüğü, fakat bu ikircikli düşüncenin çocukların olumsuz bakışı ile ortadan kaybolduğu görülmektedir. Boşanmış kadınlar için çocuklar bir taraftan dayanak olurken, bir yandan da ikinci bir evliliği zorlaştıran bir etken olmaktadır.

Kadın Örgütleri: Bilinç Düzeyinin Yükselmesi

Görüşülen kadınlardan biri, sonradan imam nikâhlı eski eşine dava açmış, nafaka talebinde bulunmuştur. Bu hakka sahip olduğunu ise Diyarbakır’daki kadın örgütlerinin avukatları sayesinde öğrenmiştir. Bu örnek, kadın örgütlerinin kadınların haklarını öğrenme ve daha güçlü biçimde yaşama katılma konusunda kadınlara destek olduğunu göstermektedir.

Beşinci görüşülen kadın kocası iktidarsız olduğu için ondan boşanmak istemiş ve dava açmıştır. Eşi ile üç yıl evli kaldıklarını, eşinden şiddet görmediğini ifade eden kadın, eşinin bu özel durumu hariç boşanmak için başka bir nedeni olmadığını ifade etti.

Van gibi muhafazakâr bir aile yapısının hâkim olduğu bir kentte, okuma yazması olmayan genç bir kadın eşinden bu nedenle ayrılabilir. Bu durum kentte yaşanan sosyal ve kültürel değişimin kadınların yaşamlarında ortaya çıkan bir yansımasıdır. Beşinci görüşülen kadın, aynı zamanda belediyede bir süre çalışmış, kadın örgütlerinden biri ile aktif ilişkileri olan bir Kürt kadını idi. Konuşma Kürtçe yapıldı. Boşanma dilekçesinde geçimsizlik diye kayda geçirilen, aslında kocasının iktidarsızlığı olan asıl nedeni iki tarafın da ailesi biliyor. Fakat kocasının aşiretinin tepkisinden korkan kadın, bu nedeni ortalıkta asla dillendirmemiş.

Bu durum Van’da aşiretsel ilişkilerin evliliklere nasıl müdahale edebildiğine örnek olarak gösterilebilir. Toplumsal cinsiyet kodları bu durumda erkeğin aleyhine işlemiş bulunmaktadır. Bir erkeğin evlilikte kendinden beklenenleri yapamaması, kadın için kullanılabilir bir silaha dönüşebilmektedir. Bu durum toplumsal ön kabullerin kadına ve erkeğe dayatılan rollerin insanları nasıl travmatik sonuçlara götürebileceğini göstermektedir.

“Kürt geleneklerine göre kadın itaatkâr, kaderine razı olan, sesi yüksek tonda çıkmayan, kayınpeder ve kayın validesiyle yüksek sesle konuşmayan, aile içindeki yakın erkeklerle bile sofraya oturmayan, sürekli kapı eşiğinde duran, çocuğuna başkasının yanında herhangi bir sevgi gösterisinde bulunmayan, yürürken veya otururken edepli olması gereken, yere veya sadece önüne bakarak yürümesi beklenen, kendi başına sokağa çıkması mümkün olmayan, görücü usulüyle evlenen, boşanmasına hoş gözle bakılmayan, aile namusuna halel getirdiği zaman öldürülmesi gereken bir varlıktır. Dolayısıyla Kürt kadınları için koşullar daha ağırdır. O, ulusal

ezilmişliğinin yanında, kendi ulusunun değerleri tarafından da abluka altına alınarak ezilmektedir.” (Çelebi, 2000:10, aktaran, Çaha, 2010:402).

Kürt kadını için yazılmış olan bu paragraf Doğu’da yaşayan kadınların sıkıntılarını biraz yanlı ve abartılı bir dille anlatmaktadır.

Van’da kadınlar için yaşam hala güçlüklerle dolu fakat kadın hareketinin gelişmesi ve bu bölgede de duyarlılık kazandırmaya başlaması kadınları dönüştürmüştür.

Yaşanan zorunlu iç göçler nedeniyle şehirlere yerleşen ve Kürt hareketi ile kamusal alanda görünür olmaya başlayan Kürt kadınları için toplumun baskısına karşı direnmenin yolları geçmişe oranla daha açıktır. Beşinci görüşülen, eşinden boşanmayı kendi talep edip, boyun eğmeyerek okuma yazması olmamasına rağmen hukuki bir süreci göze almaktadır. Dolayısıyla kadın hareketinin bölgedeki geleneksel toplumsal yapıyı değiştirmeye başladığını ifade etmek gerekir. Okuma yazması olmayan beşinci görüşülen, Türkçe olarak kendini ifade etmekte zorlanmasına rağmen mahkemeye başvurarak kendi yaşamında bir sıçrama yaratmıştır. Hak arama sürecinde kamusal alana giren, avukatla ve adliye ile ilişki kuran Beşinci kadın, boşanmadan sonra ailesinin yanına yerleşmiş ve ilk defa çalışmaya başlamıştır. Boşanma bu örnekteki gibi eğitim almamış kadınlar için ikinci bir fırsata, benliğini yeniden kurarken ikinci bir olanağa dönüşmektedir.

Sonuç

Boşanma süreci kadınların yaşamlarında yeni ilişki biçimlerini ve zorunlu bir biçimde kamusal alanda yer almayı gerektiren bir dönemdir. Boşanma sonrası yaşanan maddi ve sosyal statü kaybı, kadını iş yaşamına itmektir. İş yaşamında beğenilen bir çalışan olma, takdir edilme, kadınlarda özsaygı ve kendinden memnun olma düzeyini yükseltmektedir.

Kadınların eğitim düzeylerinin ve çalışma yaşamına katılma oranlarının görece yükselmesiyle birlikte boşanma sonrası yaşayacakları maddi kayıp ve saygınlık kaybı azalacaktır. Toplumun boşanmış kadınlarla duygudaşlık kurması ve onların sorunlarına karşı duyarlı olması ile kadınların yaşadıkları sosyal dışlanma ve ayrımcılık azalacaktır.

Görüşülen Kadınların Künyeleri

Görüşülen Kadınlar										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Doğum yeri	Hakkari	Denizli	Bitlis	Van	Van	Ağrı	Van	Van	Bitlis	Van
Doğum Tarihi	1984	1981	1981	1968	1982	1992	1973	1985	1982	1983
Eğitim Durumu	Lise	yüksekokul	Okuma-yaz.yok	Lise	Okuma-yaz.yok	ilköğretim	üniversite	Lise	Üniversite öğrencisi	Lise
Kardeş sayısı	7	3	8	4	6	9	6	4	7	3
Resmi Nikah	x	X		x	x		x	x	x	x
İmam Nikahı	x	X	x	x	x	x	x	x	x	x
Ayrıldığındaki Yaşı	15	24	26	31	27	19	28	21	28	29
Çalışma durumu	evet	Evet	hayır	evet	hayır	hayır	evet	evet	hayır	evet
İşi	Halkla ilişkiler uzmanı	Hemşire	-	memur	-	-	memur	Muhasebeci	-	Muhasebeci
Çocuk sayısı	-	1	2	3	-	1	-	-	-	2
Çocukları kimde kalıyor	-	Kendis.	Eski eş	Kendis.		Kendis.	-	-	-	Kendis.
Ailesiyle mi yaşıyor	evet	Hayır	evet	hayır	evet	hayır	evet	hayır	hayır	evet
Oturduğu yer	Hafiziye mah.	Vali Mithat Bey Mah.	İskele mah.	Kale mah.	Hacıbekir mah.	Geçici olarak Kadın sığ.evi	Emin Paşa mah.	Süphan mah.	Akköprü mah.	Şabaniye mah.
Yaşadığı ev kira mı kendi evi mi?	kira	Kira	ailenin	kendi	ailenin	-	ailenin	ailenin	kira	kira

KAYNAKÇA

- Asena, D. (1986). "Özveri mi Öz verilmemeli mi?", Kadınca Dergisi, s.191, Akt: Çaha, Ö. (2010). "Sivil Kadın", Ankara, Savaş Yayınevi.
- Berktaş, F. (2005). "Turkey", içinde, Encyclopedia of Women & Islamic Cultures volume ii: Family, Law and Politics General Editor, Suad Joseph. Associate (Editors), Afsaneh Najmabadi, Julie Peteet, Seteney Shami, Jacqueline Siapno, Jane I. Smith, Brill - Leiden - Boston, Copyright by Koninklijke Brill NV, p.570.
- Bohannon, P. (1970). "The Six Stations of Divorce. Divorce and After," Paul Bohannon (Ed), Garden City, New York, Doubleday and Company, Inc., s.33-62, Akt:Özge Uçan, (2007). "Boşanma Sürecinde Kriz Merkezine Başvuran Kadınların Retrospektif Olarak Değerlendirilmesi", Klinik Psikiyatri, 10, s.38-45.
- Bumpass, LL., Martin TC, Sweet JA (1991). "The Impact of Family Background and Early Marital Factors on Marital Disruption." J Fam Issues, 12, s.22-42, Akt:Özge Uçan, (2007). "Boşanma Sürecinde Kriz Merkezine Başvuran Kadınların Retrospektif Olarak Değerlendirilmesi", Klinik Psikiyatri, 10, s.38-45.
- Çelebi, H. (2010). "Özde mi Sözde mi?, Jin u Jıyan," 9 (Mayıs-Temmuz 2000:11). Akt: Çaha Ö., "Sivil Kadın" Savaş Yayınevi, Ankara, s.402.
- Çitçi, Oya (1982). Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar Ankara: TODİE
- December Report (2008). World Public Opinion and the Universal Declaration of Human Rights.
- Durkheim, E. (1982). İntihar (Çev.O.Ozankaya), Cem Yayınları, İstanbul.
- Gottman, JM. (1994). "What Predicts Divorce?", Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Gök, F. (1995). Türkiye'de Eğitim ve Kadınlar (Women and Education in Turkey). giriş Tekeli (Der), Çağdaş Türk Toplumunda Kadınlar (Women in Modern Turkish Society: A Reader), London: Zed Press, s. 131-140.
- Gökçe, B. (2007). Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar, Ankara: Savaş Yay.
- Kandiyoti, D. (2011). Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, Metis Yayınevi, İstanbul.
- Kandiyoti, D.(1988). "Bargaining with Patriarchy", Gender & Society, Volume 2/1988, Sage Publications, Inc., pp. 274-290.
- Leonard, KE., Roberts, LJ. (1998). "Marital Aggression, Quality, and Stability in the First Year of Marriage: Findings from the Buffalo Newlywed Study. The Developmental Course of Marital Dysfunction", TN Bradbury (Ed), New York, Cambridge University Press, pp.44-73.
- M. Moghadam, V. (1993). "Modernizing Woman: Gender and Social Change in The Middle East", United States of America in, Lynenne Rienner Publishers, Inc, p.62.
- Max Müller (1978). İstanbul'dan Mektuplar, (Çev: A. Buğra), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Akt:Çakır, S., (2011), "Osmanlı Kadın Hareketi", İstanbul, Metis Yayınları, s.229.
- Owen, M. (1996). A World of Widows (London, Zed Books.), chap. 7, "Child Widows and the Children of Widows". Also, Report of International Children's Human Rights Conference, London, September 2000, Akt: Widowhood: Invisible Women, Secluded or Excluded, December, Women 2000 was compiled by the United Nations Division for the Advancement of Women.
- Peirce, L. (December, 2009). "Histories of Sexuality in the Middle East", The American Historical Review, Vol. 114, No. 5 pp. 1325-1339.
- Salman, N., Uzunboylu H. (2011). "Eşlerin Boşanma Nedenleri ve Eğitimi", Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Thompson, K. (1982). Emile Durkheim, by Routledge New York.
- TUİK, (2010). Boşanma İstatistikleri.
- Urhan, V. (2007). "Michel Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkisinin Soykütüğü", Kaygı Dergisi ,9. Sayı , s. 99-118.
- VAKAD, http://www.vakad.org.tr/index.php?action=icerik&sayfa_no=10
- Yakın Ertürk, (2010). "Doğu Anadolu'da Modernleşme ve Kırsal Kadın", Aktaran, Tekeli, Ş. (2010). "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar", (Haz.) Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yin, S. (2008). "How Older Women Can Shield Themselves From Poverty", PopulationReferenceBureau, <http://www.prb.org/Journalists/Webcasts/2008/olderwomen.aspx>